

РОЛЬ І МІСЦЕ НАВЧАЛЬНИХ ФІЗИЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ УЧНІВ У СУЧАСНІЙ ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

О.М.БІЛЯНСЬКА

Україна, м.Запоріжжя, Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Навчальні фізичні спостереження учнів є важливим методом пізнання фізичних явищ і в кінцевому результаті у навчанні – пізнавальним умінням, що дозволяє школяреві самостійно отримувати фізичні знання. Вперше навчальні спостереження у практиці вітчизняної школи було запроваджено С.Ф.Покровським порівняно недавно - у 1934/35 навчальному році у школі № 85 м. Москви [5].

Ще у 1947 році професор П.О.Знаменський стверджував: «У наш час не може бути суперечок і сумнівів про те, що під час вивчення фізики в школі обов'язково можливе більш повне застосування експерименту. Ряд положень, сприйнятих учнем, але які не стали для нього навіть фактами, внаслідок відсутності спостережень і досвіду, тільки обтяжує пам'ять учня, але не дає розуміння і не виробляє звички самостійного і незалежного судження. Навіть сама образна і забарвлена розповідь вчителя про експеримент не може замінити для учня безпосереднього живого сприйняття предметів і явищ» [1, с.41].

У дослідженні О.В.Сергеєва [1970], та його подальших працях було доведено, що метод спостережень повинен застосовуватися в основній школі як самостійний метод вивчення фізичних явищ у природі, побуті, оточуючій техніці, сільському господарстві і на уроках. Серед подальших досліджень у цьому напрямку автор називає «...всебічне вивчення можливостей поєднання методу спостережень з іншими методами викладання, використання методу спостережень для раціоналізації і оптимізації всього навчального процесу» [4, с.17].

За більше ніж 75-річний історичний період становлення і розвитку методу навчальних спостережень у навчанні фізики відбулося переважно кількісне насичення завдань на проведення фізичних спостережень у школі. Кардинальні зміни, викликані реформуванням сучасної фізичної освіти обумовлюють перспективи удосконалення методу навчальних спостережень в школі.

У працях з дидактики фізики М.С.Білого, А.О.Боброва, А.І.Бугайова, П.О.Знаменського, С.Ф.Покровського, О.В.Сергеєва, А.В.Усової та ін. спостереження розглядаються як один із основних методів навчання фізики. У сучасній методиці навчання фізики на теоретико-методологічному рівні визнається необхідність і важливість формування у школярів уміння проводити спостереження, якому «...у процесі навчання фізики слід приділяти саму серйозну увагу» [3, с.201].

Метою статті є визначення ролі і місця методу навчальних спостережень у навчанні фізики в сучасній школі.

Навчальні фізичні спостереження увійшли як до вимог навчальних програм так і до змісту навчання фізики учнів і є актуальними не лише в основній, а й у сучасній старшій профільній школі. У державних навчальних програмах (2004 рік) серед освітніх цілей навчання фізики називається «...формування в учнів умінь систематизувати результати спостережень явищ природи і техніки, робити узагальнення й оцінювати їх вірогідність та межі застосування, планувати й проводити експерименти» [8, с.3].

У державних програмах з фізики для 12 - річної школи (2005 рік) безпосереднім завданням курсу фізики основної школи є «...сформувати і розвинути в учнів ... уміння описувати і систематизувати результати спостережень» [7, с.6].

Серед завдань курсу фізики старшої школи вміння спостерігати фізичні явища і процеси у програмі прямо не згадується, проте ставиться завдання розвитку в учнів «...узагальненого експериментального вміння вести природничо-наукові дослідження методами фізичного пізнання (планування експерименту, вибір методу дослідження вимірювання, обробка та інтерпретація одержаних результатів) [Там само, с.7]».

Разом з тим, як показує *загальний* аналіз програм і методологія їх побудови, можна зробити висновок, що метод спостережень входить складовою частиною такого узагальненого експериментального вміння у «згорненому вигляді», поскільки навчальний фізичний експеримент у старшій школі розв'язує завдання «...формування конкретно-чуттєвого досвіду і розвиток знань учнів про навколишній світ *на основі цілеспрямованих спостережень (курсив наш – О.Б.)* за плинном фізичних явищ і процесів, вивчення властивостей тіл та вимірювання фізичних величин, усвідомлення їхніх суттєвих ознак [Там само, с.9]». Здатність школярів спостерігати фізичні явища і процеси стає у програмах наскрізною лінією загального переліку державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів як основної, так і старшої школи з 7 по 11 клас. А серед критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з фізики та об'єктів оцінювання у програмах передбачено врахування знань учнів про «...*фізичні дослідження та спостереження*: мета дослідження чи спостереження, схеми, умови, за наявності яких здійснюється дослід чи спостереження, перебіг і результати дослідження чи спостереження» [Там само, с.17].

У навчальних програмах з фізики для старшої школи рівня стандарту, академічного рівня і профільного навчання (2008 рік) перелічені підходи до фактичної інтеграції методів спостереження і експерименту у пізнавальній діяльності старшокласників збережені у повному обсязі [2].

Автори підручника для 7 класу у зверненні до учнів на початку вивчення курсу фізики [9, с.3] справедливо відзначають що фізика є фундаментом усіх наук про природу – астрономії, хімії, біології, наук про Землю, оскільки вивчає найзагальніші закони природи. Вона ґрунтується *на спостереженні, вимірюванні і експериментуванні (курсив наш – О.Б.)*. Причому ці основні методи пізнання фізики, на думку авторів підручника, взаємопов'язані між собою, адже «Фізика – наука експериментальна, і тому, вивчаючи її, ти здобуватимеш знання не лише з підручника чи слів учителя, а й спостерігаючи та досліджуючи фізичні явища і процеси під час виконання лабораторних робіт у фізичному кабінеті або самотійно вдома [Там само, с. 3].

У процесі спостереження (*наукового – О.Б.*) основними виокремлюють такі операції [3, с.201]: 1. Усвідомлення цілі спостереження. 2. Визначення об'єкта спостереження. 3. Визначення умов, які необхідно створити для забезпечення доброї видимості об'єкта спостереження. 4. Побудова плану спостереження. 5. Створення умов, необхідних для спостереження (у відповідності з п. 3). 6. Вибір способу фіксування (кодування) інформації, отриманої у процесі спостереження. 7. Проведення спостереження у відповідності з планом (п.4), супроводжене кодуванням отриманої при цьому інформації. 8. Аналіз результатів спостереження. 9. Формулювання висновків із спостереження.

Можливим раціональним доповненням цієї послідовності є операції визначення безпечних умов спостереження, визначення умов включеного спостереження, дослідження за допомогою приладів і установок і т.п.

Відзначимо, що у 7 класі, як і основній школі в цілому, предметом розгляду у змісті навчання є найпростіші спостереження, що межують зі спонтанними, повсякденними і побутовими, практично не простежується розвиток рефлексії учнів на цей важливий емпіричний науковий метод пізнання природи, його наукові основи, класифікацію і т.п. Планування і проведення фізичних спостережень учнями потребує переходу від кількісного лінійного насичення завданнями на проведення спостережень, до розробки і реалізації системного підходу у реалізації таких завдань.

Важливим напрямком удосконалення формування в учнів вміння проводити фізичні спостереження є розгляд взаємозв'язку і актуалізація спостереження у тріаді емпіричних методів наукового пізнання: наукове спостереження, спостереження під час фізичних вимірювань і функціонування приладів, спостереження у процесі проектування і проведення фізичних експериментів. Не вирішеною проблемою є встановлення і реалізація міжпредметних зв'язків у формуванні вміння вести спостереження з іншими природознавчими дисциплінами: географією, хімією, біологією, екологією, астрономією..

Ще одною системною тріадою застосування методу спостереження у процесі навчання фізики, на наш погляд, є: формування уміння спостерігати фізичні явища у природі; спостереження прикладного та практичного застосування фізичних законів перебігу явищ; спостереження перебігу фізичних явищ у «академічних» навчальних дослідах, як складової дослідницької діяльності та ілюстрації фізичних теорій.

Разом з тим, якщо серед інших планів узагальнений план діяльності учнів (де орієнтовною основою є основні структурні елементи наукових знань) при виконанні фізичних дослідів у науково-методичній літературі розроблений [3, с.205], то для спостережень *навчальна* послідовність операцій і план не наводиться. Проте уміння проводити спостереження увійшло, як показує контент-аналіз і спеціально проведене дослідження, у згорнутому вигляді у перелік інших планів узагальненого характеру – при виконанні фізичних дослідів, про фізичне явище та ін. [2, 3, 6, 7 та ін.].

На наш погляд, це є свідченням значної важливості, та, водночас, складності і актуальності проблеми методики системного формування уміння самостійного фізичного спостереження у школярів.

Висновки. Формування уміння учнів основної школи проводити фізичні спостереження повинно бути *наскрізним* стосовно змісту навчання і спрямоване на:

- розвиток рефлексії учнів, включаючи окремі філософські аспекти, на фізичне спостереження як науковий метод пізнання природи;
- перехід вчителя фізики від кількісного «лінійного» насичення завданнями на проведення спостережень, до розробки і реалізації системного підходу у використанні таких завдань;
- розгляд взаємозв'язку і актуалізації спостереження у тріаді емпіричних методів наукового пізнання: наукове спостереження, спостереження під час фізичних вимірювань і функціонування приладів, спостереження у процесі проектування і проведення фізичних експериментів;
- встановлення і реалізацію міжпредметних зв'язків у формуванні вміння вести спостереження з іншими природознавчими дисциплінами;
- використання завдань на проведення фізичних спостережень у системній тріаді: завдання на спостереження фізичних явищ у природі; спостереження прикладного та практичного застосування фізичних законів перебігу явищ і процесів; завдання на спостереження перебігу фізичних явищ у «академічних» навчальних дослідах, як складової дослідницької діяльності та ілюстрації фізичних теорій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Знаменский П.А. Методика преподавания физики.- Л.; М.: Учпедгиз, 1947. - 500 с.
2. Навчальні програми з фізики для старшої школи. Затверджено МОН України (наказ №122 від 22.02.2008 р.). / Укладачі О.І.Ляшенко (керівник авторського колективу, В.Г.Бар'яхтар, О.І.Бугайов та ін.). // Фізика та астрономія в школі. – 2010. - №1. – С.1-8 (книжка в журналі).
3. Основы методики преподавания физики в средней школе / [В.Г.Разумовский, А.И.Бугаев, Ю.И.Дик и др.]; под. ред. А.В.Перышкина и др.. – М.: Просвещение, 1984. – 398 с.
4. Сергеев А.В. Наблюдения учащихся по физике на первой ступени обучения: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13731 «Методика преподавания физики» /А.В.Сергеев - Ленинград: ЛГПИ им. А.И.Герцена, 1970. - 18с.
5. Покровский С.Ф. Опыты и наблюдения в домашних заданиях по физике. - М.: АПН РСФСР, 1963. – 414 с.
6. Усова А.В. Формирование учебных умений и навыков учащихся на уроках физики / А.В.Усова, А.А.Бобров. - М.: Просвещение, 1988. – 122 с.
7. Фізика. Астрономія. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 7-12 класи. К.: Ірпінь, 2005. – 70 с.
8. Фізика, 10-11 кл.: Програми для профільн. кл. загальноосвіт. навч. закладів з укр. мовою навч./ [О.Бугайов, М.Головко, Л.Закота та ін.]. – К.: Пед. преса, 2004. – 144 с.
9. Фізика: Підруч. Для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Є.В.Коршак, О.І.Ляшенко, В.Ф.Савченко. – К.: Генеза, 2009. – 128 с.
10. Шахмаев Н.М., Павлов Н.И., Тыщук В.И. Физический эксперимент в средней школе. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.